คำชี้แจง

ในคราวทำคำอธิบายบาลีไวยากรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ ข้าพเจ้ารับภาระแต่งอภิบายสมัญญาภิธานและสนธิ ตามที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้.

สมัญญาภิธานนั้น มีทั้งความรู้เบื้องต้นและเบื้องปลายรวมกัน คือถ้าต้องการรู้เพียงว่า ในภาษาบาลีมีอักษรเท่าไร ออกเสียงอย่างไร ก็ไม่ยาก แต่ถ้าจะรู้ให้ตลอดถึงฐานกรณ์ และที่มาของเสียงและอักษร ก็นับว่าเป็นความรู้เบื้องปลาย การศึกษาให้รู้จักสมัญญาภิธานดี จะเป็นอุปการะในการออกเสียงและการเขียนสะกด (สังโยค).

สนธิ คือต่อคำศัพท์ เป็นวิธีนิยมในภาษาบาลีอย่างหนึ่ง เช่น คำปกติ จิรํ อาคโต อสิ ถ้าพูดเป็นสนธิว่า จิรมาคโตสิ ดังนี้ คำสนธิฟังไพเราะกว่าปกติ แต่ผู้ศึกษาต้องรู้จักวิธีต่อ วิธีแยก และความนิยมใช้ ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจวิธีสนธิให้แจ้งชัด.

ข้าพเจ้าเขียนคำอธิบายหนังสือนี้ เพื่อต้องการช่วยการศึกษาดังกล่าว ได้พิมพ์ ๒ คราวหมดไปแล้ว จึงให้พิมพ์ขึ้นอีกตามฉบับเดิม.

อธิบายสมัญญาภิธานและสนธิ

พระอมราภิรักขิต (ทองคำ จนฺทูปโม ป. ๗) วัดบรมนิวาส

เรียบเรียง

บาลีไวยากรณ์

บาลีไวยากรณ์ เป็นตำรับแสดงหลักแห่งภาษาที่ใช้พูดหรือเขียน ซึ่งนักปราชญ์จัดขึ้นไว้ เพื่อกุลบุตรรู้จักและเข้าใจในการที่จะใช้ถ้อยคำให้ลงระเบียบเป็นอันเดียวกัน และไวยากรณ์ในภาษาบาลีนี้ ท่านแบ่งไว้เป็น ๔ ภาค คือ :-

๑. **อักขรวิธี.**

๒. **วจีวิภาค.**

๓. **วากยสัมพันธ์.**

๔. **ฉันทลักษณะ.**

๑. อักขรวิธี (อักขระ+วิธี) แบบแสดงอักษร จัดเป็น ๒ คือ สมัญญาภิธาน แสดงชื่ออักษรที่เป็นสระและพยัญชนะ พร้อมทั้งฐานกรณ์ ๑. สนธิ ต่ออักษรที่อยู่ในคำอื่น ให้เนื่องเป็น ๖ ส่วน คือ

๒. วจีวิภาค (วจี+วิภาค) แบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน คือ นาม ๑. อัพยยศัพท์ ๑. สมาส ๑. ตัทธิต ๑. อาขยาต ๑. กิตก์ ๑.

๓. วากยสัมพันธ์ (วากย+สัมพันธ์) ว่าด้วยการก คือผู้ทำ

และผู้ถูกทำ ตลอดถึงประพันธ์ผูกคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาร ให้เข้าประโยคเป็นอันเดียวกัน.

๔. ฉันทลักษณะ (ฉันท+ลักษณะ) แสดงวิธีแต่งฉันท์ คือคาถาที่เป็นวรรณพฤทธิและมาตราพฤทธิ.

อักขรวิธี ภาคที่ ๑

สมัญญาภิธาน

เนื้อความของถ้อยคำทั้งปวง ต้องหมายรู้กันด้วยอักขระ เมื่ออักขระวิบัติ เช่นผิดพลาดตกหล่น เนื้อความก็บกพร่อง เข้าใจได้ยาก บางทีถึงเสียความ ทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิดหรือเขาไปได้ต่าง ๆ เช่น โจร ซึ่งแปลว่า โจร แต่ผู้อื่นว่าอักขระไม่ชัด ว่าเป็น โจล ผู้ฟังอาจเข้าใจเป็นอย่างอื่นไป เพราะ โจล เป็นชื่อของผ้าท่อนเล็กท่อนน้อย เช่น ปริกฺขารโจลํ ผ้าท่อนเล็กที่ใช้เป็นบริขารของภิกษุ ดังนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้ฉลาดในอักขระ จึงเป็นอุปการะในการที่จะใช้ถ้อยคำ ให้ผู้อื่นเข้าใจตามความประสงค์ของตนได้ถูกต้อง.

อักขระมี ๒ อย่าง คือ ๑. สระ คือเสียง ๒. พยัญชนะ คือตัวหนังสือ. สระและพยัญชนะทั้ง ๒ นั้น รวมกันเรียกว่าอักขระ.

(อักขระ ตัดหรือแยกออกเป็น อ=ขร, อ แปลว่า ไม่ ขร แปลว่า สิ้น, แข็ง) โดยนัยนี้ คำว่า อักขระ ท่านจึงแปลไว้ ๒ อย่าง คือ ไม่รู้จักสิ้น อย่าง ๑ ไม่เป็นของแข็ง อย่าง ๑.

ที่แปลงว่า ไม่รู้จักสิ้น นั้น เพราะสระและพยัญชนะทั้ง ๒ อย่างนั้น

จะใช้พูดหรือเขียนสักเท่าใด ๆ ก็ไม่หมดสิ้นไปเลย.

ที่แปลว่า ไม่เป็นของแข็ง นั้น เพราะสระและพยัญชนะนั้น ๆ ที่เป็นของชาติใดภาษาใด ก็ใช้ได้สะดวกตามชาตินั้นภาษานั้น ไม่ขัดข้อง

อักขระ ในภาษาบาลี มี ๔๑ ตัว คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ ํ (อํ).

สระ

ในอักขระ ๔๑ ตัวนั้น อักขระเบื้องต้น ๘ ตัว คือ ตั้งแต่ อ จน ถึง โอ เรียกว่า สระ. ออกเสียงได้ตามลำพังตนเอง และทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้. ที่ออกเสียงได้ตามลำพังตนเองนั้น พึงเห็นตัวอย่างดังต่อไปนี้.

อ.	เช่น	อ-มโร	อุ	เช่น	อุ-ฬุ
อา	"	อา-ภา	อู	"	อู-กา
อิ	"	อิ-ณํ	เอ	"	เอ-สิกา
อี	"	อี-สา	โอ	"	โอ-ชา

อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ซึ่งเป็นพยางค์หน้าของคำนั้น ๆ ล้วนเป็นสระซึ่งออกเสียงได้ตามลำพึงตนเอง ส่วนที่ทำพยัญชนะให้ออกเสียงนั้น เช่น

สขา	นี่เสียง	อ	กับ	อา	สิขี	นี่เสียง	อิ	กับ	อี
อุฬู	"	อุ	"	อู	เสโข	"	เอ	"	โอ

เพราะ สระ ทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้เช่นนั้น ท่านจึงเรียกว่า นิสัย คือเป็นที่อาศัยของพยัญชนะ บรรดาพยัญชนะต้องอาศัยสระ จึงออกเสียงได้ ในสระ ๘ ตัวนั้น อ อิ อุ ๓ ตัวนั้น จัดเป็นรัสสะ มีเสียงสั้น เช่น อุทธิ ส่วน อ อี อู ๓ ตัวนี้ จัดเป็นทีฆะ มีเสียง ยาว เช่น ภาคี วธู แต่ เอ โอ ๒ ตัวนี้ เป็นทีฆะก็มี รัสสะก็มี คือ ถ้าไม่มีพยัญชนะสังโยค คือตัวสะกดที่ซ้อนอยู่เบื้องหลัง เช่น เสโข ดังนี้เป็นทีฆะมีเสียงยาว แต่ถ้ามีพยัญชนะสังโยค คือตัวสะกดที่ซ้อน อยู่เบื้องหลัง เช่น เสยฺโย โสตฺถิ ดังนี้เป็นต้นเป็น รัสสะ มีเสียงสั้น.

สระที่เป็น รัสสะ ล้วน ไม่มีพยัญชนะสังโยค (ตัวสะกด) และ ไม่มี นิคคหิต อยู่เบื้องหลัง เรียก ลหุ มีเสียงเบา เช่น ปติ มุนิ.

สระที่เป็น ทีฆะ ล้วนก็ดี สระที่เป็น รัสสะ มีพยัญชนะสังโยค ก็ดี สระที่มี นิคคหิต อยู่เบื้องหลังก็ดี เรียก ครุ มีเสียงหนัก เช่น ภูปาโล เอสี มนุสฺสินฺโท โกเสยฺยํ เป็นต้น.

สระนั้น จัดเป็นคู่ได้ ๓ คู่ คือ :-

๑. อ อา เรียก อ วัณโณ

๒. อิ อี " อิ วัณโณ

๓. อุ อู " อุ วัณโณ

ส่วน เอ โอ ๒ ตัวนี้ เป็น สังยุตสระ คือประกอบเสียงสระ ๒ ตัวเป็นเสียงเดียวกัน ดังนี้ :-

อ กับ อิ ผสมกันเป็น เอ

อ กับ อุ " " โอ

พยัญชนะ

อักขระที่เหลือจากสระนั้น ๓๓ ตัว มี ก เป็นต้น มีนิคคหิตเป็นที่สุด ชื่อพยัญชนะ คำว่า พยัญชนะ แปลว่าทำเนื้อความให้ปรากฏและเป็นนิสิต คือต้องอาศัยสระ จึงจะออกเสียงได้ โดยนัยนี้ สระกับ พยัญชนะ ต่างกัน สระ แปลว่า เสียง ออกเสียงได้ตามลำพังตนเอง และทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้ เรียกว่า นิสัย เป็นที่อาศัยของพยัญชนะ ส่วน พยัญชนะ แปลว่า ทำเนื้อความให้ปรากฏ และเป็นนิสิต ต้องอาศัยสระออกสำเนียง.

สระ และ พยัญชนะ จะใช้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นย่อมไม่ได้ เพราะลำดังสระเอง แม้ออกเสียงได้ ถ้าพยัญชนะไม่อาศัยแล้ว ก็จะมีเสียงเป็นอย่างเดียวกันหมด ถ้าพยัญชนะไม่ชัด ยากที่จะสังเกตได้ เช่นจะถามว่า ไปไหนมา ถ้าพยัญชนะไม่อาศัย สำเนียงก็จะเป็นตัว อ เป็นอย่างเดียวไปหมดว่า "ไอ ไอ๋ อา" ต่อพยัญชนะเข้าอาศัยจึงจะออกสำเนียงปรากฏชัดว่า "ไปไหนมา" ดังนี้ ส่วนพยัญชนะถ้าไม่อาศัยสระ ก็ไม่มีสำเนียงออกมาได้ ฉะนั้น พยัญชนะทุกตัวจึงต้องอาศัยสระออกสำเนียง.

พยัญชนะ ๓๓ ตัวนี้ จัดเป็น ๒ พวก คือ ที่เป็นพวก ๆ กันตามฐานกรณ์ที่เกิด เรียก วรรค ๑. ที่ไม่เป็นพวกเป็นหมู่กันตามฐานกรณ์ที่เกิด เรียก อวรรค ๑. พยัญชนะวรรค จัดเป็น ๕ วรรค มีวรรคละ ๕ ตัว เรียกตามพยัญชนะที่อยู่ต้นวรรค ดังนี้ :-

ก ข ค ฆ ง	๕ ตัวนี้	เรียกว่า	ก	วรรค
จ ฉ ช ฌ ญ	๕ ตัวนี้	"	จ	"
ฏ ฐ ฑ ฒ ณ	๕ ตัวนี้	"	ฏ	"
ต ถ ท ธ น	๕ ตัวนี้	"	ต	"
ป ผ พ ภ ม	๕ ตัวนี้	"	ป	"

ในพยัญชนะ ๕ วรรคนี้ วรรคใด มีพยัญชนะตัวใดนำหน้าวรรคนั้น ก็ชื่อว่าเรียกตามพยัญชนะตัวนั้น เช่นวรรคที่ ๑ มี นำหน้าเรียกว่า ก วรรค และวรรคที่ ๒ มี จ นำหน้า เรียกว่า จ วรรค ดังนี้เป็นต้น.

พยัญชนะอีก ๘ ตัว คือ ย ร ล ว ส ห ฬ ํ แต่ละตัวมีฐานกรณ์ต่างกัน ไม่เกิดร่วมฐานกรณ์เดียวกัน จึงจัดเป็น อวรรค แปลว่าไม่เป็นพวกกัน ตามฐานกรณ์ที่เกิด.

๕. พยัญชนะ คือ ํ เรียกว่านิคคหิต ก็มี เรียกว่า อนุสาร ก็มี. นิคคหิต แปลว่า กดสระ คือ กดเสียงหรือกดกรณ์ คือ กดอวัยวะที่ทำเสียง เวลาที่จะว่า ไม่ต้องอ้าปากเกินกว่าปกติ เหมือนว่าทีฆสระ ส่วนคำว่า อนุสาร แปลว่า ไปตาม คือพยัญชนะ คือ ํ นี้ต้องไปตามหลังสระที่เป็นรัสสะ คือ อ อิ อุ เสมอ เช่นคำว่า อหํ เสตุํ อกาสึ เป็นต้น พยัญชนะ คือ ํ นี้ นับว่าแปลกกว่าพยัญชนะอื่น ๆ เพราะพยัญชนะอื่น ๆ ตามที่เขียนด้วยอักษรไทย เอาสระเรียงไว้ข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง ข้างบนบ้าง ข้างล่างบ้าง และอาจเรียงได้ไม่จำกัด เช่น

ก กา นี้เรียงสระไว้ ข้างหลัง

กิ กี " " ข้างบน

กุ กู " " ข้างล่าง

เก โก " " ข้างหน้า

แต่ตามแบบภาษามคธ สระต้องเขียนไว้หลังพยัญชนะเสมอไป เหมือนภาษาอังกฤษ.

ส่วน ํ คงอยู่หลัง อ อิ อุ ตัวใดตัวหนึ่งเสมอ จะอยู่หลังสระอื่นจากสระ ๓ ตัวนี้ไม่ได้ แต่ตามอักษรไทยเขียนไว้ข้างบน เช่น คำว่า ตํ ก็พึงเข้าใจเถิดว่า มีสระ อะ อยู่ด้วย แต่อักษรไทยท่านไม่เขียนสระ อะ ไว้ให้ปรากฏ คงเขียนแต่พยัญชนะเฉย ๆ ก็หมายความว่าลงสระ อะ แล้ว เช่น สห ก็เท่ากับ สะหะ คือมีสระ อะ อยู่ด้วย ถ้าสระ อะ ที่ไม่มีพยัญชนะอาศัยท่านนิยมเขียนเพียงตัว อ เท่านั้น เช่น อหํ เท่ากับ อะหํ เป็นต้น.

ฐานกรณ์ของอักขระ

๖. ฐาน คือที่ตั้งที่เกิดของอักขระ กรณ์ คือที่ทำอักขระ ฐานและกรณ์ ๒ อย่างนี้ เป็นต้นทางที่จะให้ผู้ศึกษารู้จักว่าอักขระตัวไหนเกิดในฐานไห และจะต้องใช้สิ้นให้ถูกต้องตามฐานนั้น ๆ อย่างไร เป็นอุปการะในว่าอักขระได้ถูกต้อง ชัดเจน. ฐานของอักขระมี ๖ คือ ๑ กณฺโฐ คอ. ๒ ตาลุ เพดาล. ๓ มุทฺธา ศีรษะหรือปุ่มเหงือก. ๔ ทนฺโต ฟัน. ๕ โอฏฺโฐ ริมฝีปาก. ๖ นาสิกา จมูก. อักขระบางเหล่าเกิดในฐานเดียว บางเหล่าเกิดใน ๒ ฐาน.ที่เกิดในฐานเดียว คือ

อ อา, ก ข ค ฆ ง, ห ๘ ตัวนี้ เกิดในคอ เรียก กณฺฐชา
อิ อี, จ ฉ ช ฌ ญ, ย ๘ ตัวนี้ เกิดที่เพดาน " ตาลุชา
ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ร ฬ ๗ ตัวนี้เกิด ที่ศีรษะที่ปุ่มเหงือก " มุทฺธชา
ต ถ ท ธ น, ล ส ๗ ตัวนี้ เกิดที่ฟัน " ทนฺตชา
อุ อู, ป ผ พ ภ ม ๗ ตัวนี้ เกิดที่ริมฝีปาก " โอฏฺฐชา
นิคคหิต เกิดในจมูก เรียก นาสิกฏฺฐานชา

อักขระเหล่านี้ นอกจากพยัญชนะที่สุดวรรค ๕ ตัว คือ ง ญ ณ น ม เกิดในฐานอันเดียว ส่วนพยัญชนะที่สุดวรรค ๕ ตัว เกิดใน ๒ ฐาน คือ ฐานของตน ๆ และจมูก เรียก สกฏฺฐานนาสิกฏฺฐานชา.

เอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ คอ และ เพดาน เรียก กณฺฐตาลุโช
โอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ ฟัน และ ริมฝีปาก " กณฺโฐฏฺฐโช
ว เกิดใน ๒ ฐาน คือ ฟัน และ ริมฝีปาก " ทนฺโตฏฺฐโช
ห ที่ประกอบด้วยพยัญชนะ ๘ ตัว คือ :-
ณ เช่น ปญฺโห (คำถาม) สณฺหิตํ (ประกอบแล้ว).
ณ " อุณฺโหทกํ (น้ำร้อน) กณฺหเนตฺโต (มีตาดำ)
น " นฺหานํ (การอาบน้ำ) นฺหาตโก (ช่างกัลบก)
ม " พฺรหฺมา (พรหม) ตุมฺเห (ท่าน ท.) อมฺหากํ (แก่เรา ท)
ย " นิคฺคยฺห (ข่มขี่แล้ว) วุยฺหเต (อันน้ำพัดไป)
ล " วุลฺหเต (อันน้ำพัดไป)
ว " ชิวฺหา (ลิ้น) อุปวฺหยนฺตา (เจรจากันอยู่)

ฬ เช่น รุฬฺโห (งอกแล้ว) มุฬฺโห (หลงแล้ว)
เหล่านี้ ท่านกล่าวว่าเกิดแต่อก เรียก อุรชา แต่ที่ไม่ได้ประกอบด้วย
พยัญชนะเหล่านั้น ก็เกิดในคอ ตามฐานเดิมของตน.

ผู้แรกศึกษา เมื่อได้อ่านตอนจบแล้ว บางคนจะนึกสงสัยว่า ข้างท้ายของฐาน (ที่เกิด) แห่งอักขระ บางแห่งเป็น ชา เช่น กณฺฐชา ตาลุชา บางแห่งเป็น โช เช่น กณฺฐตาลุโช กณฺโฐฏฺฐโช ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ข้อนี้ถ้าใช้ความสังเกตสักเล็กน้อยแล้ว จะเข้าใจได้ทันที เพราะที่ลงท้ายเป็น ชา เช่น กณฺฐชา ตาลุชา นั้น เป็นพหุวจนะ คือพูดถึงอักขระหลายตัว ส่วนที่ลงท้ายเป็น โช เช่น กณฺโฐฏฺฐโช ทนฺโตฏฺฐโช ล้วนแต่เป็นเอกวจนะ คือพูดถึงอักขระเฉพาะตัวเดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้น ควรกำหนดเสียให้แม่นยำว่า ถ้ากล่าวถึงอักขระตัวเดียวให้ลงท้ายเป็นเสียง โอ เช่น อ เกิดในคอ เรียก กณฺฐโช อิ เกิดที่เพดาน เรียก ตาลุโช แต่ถ้ากล่าวถึงอักขระหลายตัว ให้ลงท้ายเป็นเสียง อา เช่น อ อา เกิดในคอ เรียก กณฺฐชา อิ อี เกิดที่เพดาน เรียก ตาลุชา ดังนี้เป็นตัวอย่าง.

กรณ์

กรณ์ คือ ที่ทำอักขระมี ๔ คือ ชิวฺหามชฺฌํ ท่ามกลางลิ้น ๑. ชิวฺโหปคฺคํ ถัดปลายลิ้นเข้ามา ๑. ชิวฺหคฺคํ ปลายลิ้น ๑. สกฏฺฐานํ ฐานของตน ๑.

ท่ามกลางลิ้น เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็น ตาลุชะ คือ อิ อี, จ ฉ ช ฌ ญ, ย.

ถัดปลายลิ้นเข้ามา เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็น มุทธชะ คือ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ร ฬ.

ปลายลิ้นเป็นกรณ์ของอักขระที่เป็นทันตชะ คือ ต ถ ท ธ น, ล ส.

ฐานของตน เป็นกรณ์ของอักขระที่เหลือจากนี้ คือ ที่เป็นกัณฐชะบ้าง โอฏฐชะบ้าง นาสิกัฏฐานชะบ้าง และของอักขระที่เกิดใน ๒ ฐานทั้งหมด.

เสียงอักขระ

มาตราที่จะว่าอักขระนั้น ดังนี้ :- สระสั้นมาตราเดียว, สระยาว ๒ มาตรา, สระที่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ๓ มาตรา, ส่วนพยัญชนะทุก ๆ ตัว กึ่งมาตรา แม้พยัญชนะควบกัน เช่น ตฺย มฺห วฺห เป็นต้น ก็กึ่งมาตรา ท่านกำหนดระยะเสียงของอักขระ เทียบกับวินาที ดังนี้ :-

สระสั้น ๑ ตัว = ๑/๒ วินาที (ครึ่งวินาที)

สระยาว ๑ ตัว = ๑ วินาที

สระที่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง = ๑ ๑/๒ วินาที (วินาทีครึ่ง)

พยัญชนะตัวหนึ่ง ๆ = ๑/๔ วินาที (หนึ่งใน ๔ ของวินาที)

พยัญชนะควบ เช่น ตฺย = ๑/๔ " (หนึ่งใน ๔ ของวินาที)

สระ ๘ ตัว คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ นี้ มีเสียงอย่างเดียวกับภาษาไทย และย่อลงเป็น ๒ คือ เป็น รัสสะ มีเสียงสั้นอย่าง ๑ เป็น ทีฆะ มีเสียงยาวอย่าง ๑.

ส่วนเสียงของพยัญชนะทั่วไป มี ๒ คือ ที่มีเสียงก้องเรียกว่า โฆสะ อย่าง ๑ ที่มีเสียงไม่ก้องเรียก อโฆสะ อย่าง ๑. แต่พยัญชนะวรรคที่เป็น โฆสะ และอโฆสะ นั้น ยังแบ่งเป็น ๒ ต่อไปอีก ตามเสียงที่หย่อนและหนัก, เสียงพยัญชนะที่ถูกฐานของตนหย่อน ๆ ชื่อ สิถิล ที่ถูกฐานของหนัก ชื่อ ธนิต ดังนี้ :-

พยัญชนะที่ ๑ ในวรรคทั้ง ๕ คือ ก จ ฏ ต ป เป็น สิถิลอโฆสะ

" " ๒ " " " ข ฉ ฐ ถ ผ " ธนิตอโฆสะ

" " ๓ " " " ค ช ฑ ท พ " สิถิลโฆสะ

" " ๔ " " " ฆ ฌ ฒ ธ ภ" ธนิตโฆสะ

" " ๕ " " " ง ญ ณ น ม" สิถิลโฆสะ

ส่วนพยัญชนะที่เป็น อวรรค มีเสียงดังนี้ :-

ย ร ล ง ห ฬ ๖ ตัวนี้ เป็น โฆสะ

ส " อโฆสะ

ํ (นิคคหิต) นักปราชญ์ผู้รู้ศัพทศาสตร์ ประสงค์เป็น โฆสะ ส่วนนักปราชญ์ฝ่ายศาสนา ประสงค์เป็น โฆสาโฆสวิมุตติ คือพ้นจาก โฆสะ และ อโฆสะ และเสียงของนิคคหิตนี้ อ่านตามวิธีบาลีภาษา มีสำเนียงเหมือนตัว ง สะกด อ่านตามวิธีสํสกฤต มีสำเนียงเหมือน ตัว ฒ สะกด.

บรรดาพยัญชนะเหล่านั้น พยัญชนะที่เป็น สิถิลอโฆสะมีเสียงเบากว่าทุกพยัญชนะ, ธนิตอโฆสะ มีเสียงหนักกว่า สิถิลอโฆสะ, สิถิลโฆสะ มีเสียงดังกว่า ธนิตอโฆสะ, ธนิตโฆสะ มีเสียงดังก้องกว่า สิถิลโฆสะ.

พยัญชนะสังโยค

ลักษณะที่จะประกอบพยัญชนะซ้อนกัน คือ ใช้เป็นตัวสะกดได้นั้น พึงทราบดังนี้ :-

พยัญชนะวรรค

(ก) พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ และที่ ๒ ในวรรคของตนได้.

(ข) พยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๓ และที่ ๔ ในวรรคของตนได้.

(ค) พยัญชนะที่ ๕ คือ ตัวที่สุดวรรค (ยกตัว ง เสีย) ซ้อนหน้าพยัญชนะในวรรคของตนได้ทั้ง ๕ ตัว, ส่วนตัว ง ซ้อนหน้าพยัญชนะในวรรคของตนได้ ๔ ตัว ซ้อนหน้าตัวเองไม่ได้ เพราะในภาษาบาลีไม่มีที่ใช้.

อุทาหรณ์ (ข้อ ก)

พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ นั้น ดังนี้ :-

ก	ซ้อน	ก	เช่น	สกฺโก	จ	ซ้อน	จ	เช่น	อจฺจิ
ฏ	"	ฏ	"	วฏฺฏํ	ต	"	ต	"	อตฺตา
ป	"	ป	"	สปฺโป					

พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๒ นั้น ดังนี้ :-

ก	ซ้อน	ข	เช่น	อกฺขรํ	จ	ซ้อน	ฉ	เช่น	อจฺฉรา
ฏ	"	ฐ	"	ฉฏฺฐี	ต	"	ถ	"	วตฺถํ
ป	"	ผ	"	ปุปฺผํ					

อุทาหรณ์ (ข้อ ข)

พยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๓ นั้น ดังนี้ :-

ค ซ้อน ค เช่น อคฺคิ ช ซ้อน ช เช่น อชฺช

ฑ " ฑ " ฉฑฺโฑ ท " ท " สทฺโท

พ " พ " สพฺพํ

พยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๔ ดังนี้ :-

ค ซ้อน ฆ เช่น อคฺโฆ ช ซ้อน ฌ เช่น อชฺฌาสโย

ฑ " ฒ " วุฑฺฒิ ท " ธ " สทฺธา

พ " ภ " อพฺภานํ

อุทาหรณ์ (ข้อ ค)

พยัญชนะที่สุดวรรค ซ้อนหน้าพยัญชนะในวรรคของตนดังนี้ :-

ง ซ้อน ก เช่น สงฺโก ง ซ้อน ข เช่น สงฺโข

ง " ค " องฺคํ ง " ฆ " สงฺโฆ

ญ " จ " ปญฺจ ญ " ฉ " สญฺฉนฺนํ

ญ " ช " กุญฺชโร ญ " ฌ " วญฺฌา

ญ " ญ " ปญฺญา

ณ " ฏ " กณฺฏโก ณ " ฐ " กณฺโฐ

ณ " ฑ " คณฺฑิ ณ " ฒ " สุณฺฒิ

ณ " ณ " กณฺโณ

น " ต " ขนฺติ น " ถ " ปนฺโถ

น " ท " จนฺโท น " ธ " สนฺธิ

น	ซ้อน	น	เช่น	สนฺโน			
ม	"	ป	"	อนุกมฺปโก	ม ซ้อน	ผ เช่น	สมฺผสฺโส
ม	"	พ	"	อมฺโพ	ม "	ภ "	ถมฺโภ
ม	"	ม	"	อมฺมา.			

พยัญชนะ อวรรค

(ก) ย ล ส ๓ ตัวนี้ ซ้อนหน้าตัวเองได้ เช่น เสยฺโย, สลฺลํ, อสฺโส.

(ข) ย ร ล ว ๔ ตัวนี้ ถ้าอยู่หลังพยัญชนะตัวอื่น ออกเสียงผสมกับพยัญชนะตัวหน้า เช่น วากฺยํ ภทฺโร, เกฺลโส, อนฺเวติ.

(ค) ส เมื่อใช้เป็นตัวสะกด มีสำเนียงเป็นอุสุมะ คือ มีลมออกจากไรฟันหน่อยหนึ่ง คล้าย S ในภาษาอังกฤษ เช่น ปุริสสฺมา, เสฺนโห.

(ง) ห ถ้าอยู่หน้าพยัญชนะอื่น ก็ทำให้สระที่อยู่ข้างหน้าตนออกเสียงมีลมมากขึ้น เช่น พฺรหฺม, ถ้าอยู่หลังพยัญชนะ ๘ ตัว คือ ญ ณ น ม, ย ล ว ฬ ก็มีเสียงเข้าผสมกับพยัญชนะนั้น เช่น ปญฺโห, อุณฺโห, นฺหานํ, อมฺหํ, คารยฺหา, วุลฺหเต, อวฺหานํ, มุฬฺโห.

ข้อที่ว่า พยัญชนะทั้งปวง กึ่งมาตรานั้น ว่าตามที่ท่านแสดงไว้โดยไม่แปลกกัน แต่เมื่อจะแสดงตามวิธีนักปราชญ์ชาวตะวันตกจัดแบ่งไว้นั้น คงได้ความดังนี้ :-

พยัญชนะวรรคทั้งปวง เป็น มูคพยัญชนะ ไม่มีมาตราเลย คือ เมื่อใช้เป็นตัวสะกดแล้ว ออกเสียงผสมกับพยัญชนะตัวอื่นไม่ได้ คง

เป็นได้แต่ตัวสะกดอย่างเดียว, ส่วนพยัญชนะที่เป็น อ วรรค ๗ ตัว คือ ย ร ล ว ส ห ฬ เป็นอัฑฒสระ มีเสียงกึ่งสระ คือ กึ่งมาตรา เพราะพยัญชนะเหล่านี้ บางตัวก็รวมลงในสระเดียวกันกับพยัญชนะอื่น และออกเสียงพร้อมกันได้ เช่น เสนฺโห กฺริยาปทํ เป็นต้น บางตัว แม้เป็นตัวสะกด ก็คงออกเสียงได้หน่อยหนึ่ง พอให้รู้ได้ว่าตัวสะกด เช่น คารยฺหา มุฬฺโห เป็นต้น.

ลำดับอักขระ

ผู้ประสงค์จะทราบการเรียงลำดับอักขระ พึงเปิดดูในอักขรวิธี ภาค ๑ ตอนว่าด้วยลำดับอักขระ (ข้อ ๑๖) นั้นเถิด ในที่นี้จะ อธิบาย ก็เกรงจะเป็นการฟั่นเฝือ เพราะในแบบท่านอธิบายการเรียง ลำดับอักขระไว้ชัดเจนดีแล้ว จึงงดเสีย.

จบสมัญญาภิธาน แต่เท่านี้.

สนธิ

สนธิ แปลว่า ต่อ คือต่อศัพท์และอักขระ ให้เนื่องกันด้วยอักขระ เพื่อประโยชน์ ๓ ประการ คือ:-

๑. ย่นอักขระให้น้อยลง.

๒. เป็นอุปการะในการแต่งฉันท์.

๓. ทำคำพูดให้สลสลวย.

สนธิ ต่างจากสมาส เพราะสนธิต่อศัพท์และอักขระให้เนื่องด้วยอักขระ ส่วนสมาส ย่อบทที่มีวิภัตติตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปให้เป็นบทเดียวกัน เช่น กโต อุปกาโร เมื่อเอาบททั้ง ๒ นี้ย่อเข้ากันเป็น กตอุปกาโร นี้ชื่อว่าสมาส แต่คำว่า กตอุปกาโร นี้ ยังมีอักขระมากไปและเป็นคำที่ไม่สละสลวยตามความนิยมของภาษา จึงต้องต่อด้วยวิธีสนธิ เพื่อย่นอักษรให้น้อยลงอีก คือ เอา กต=อุปกาโร มาต่อกันเข้า เป็น กโตปกาโร นี้ชื่อว่าสนธิ.

ในที่นี้จะอธิบายเรื่องของสนธิโดยเฉพาะ สนธินั้น โดยย่อมี ๓ คือ สระสนธิ ๑ พยัญชนะสนธิ ๑ นิคคหิตสนธิ ๑.

และสนธิกิริโยปรกณ์ คือ วิธีที่ใช้เป็นเครื่องมือแก่การทำสนธินั้นมี ๘ อย่าง คือ :-

โลโป ลบ ๑ อาเทโส แปลง ๑ อาคโม ลงตัวอักษรใหม่ ๑ วิกาโร ทำให้ผิดจากของเดิม ๑ ปกติ ปกติ ๑ ทีโฆ ทำให้ยาว ๑ รสฺสํ ทำให้สั้น ๑ สญฺโญโค ซ้อนตัว ๑.

สระสนธิ

ในสระสนธิ ได้สนธิกิริโยปรกณ์ ๗ อย่าง คือ โลโป ๑ อาเทโส ๑ อาคโม ๑ วิกาโร ๑ ปกติ ๑ ทีโฆ ๑ รสฺสํ ๑. ขาดแต่สญฺโญโค อย่างเดียว เพราะสระจะซ้อนกันไม่ได้.

โลปสระสนธิ มี ๒ คือ ปุพฺพโลโป ลบสระหน้า ๑ อุตฺตรโลโป ลบสระหลัง ๑. สระที่สุดของศัพท์หน้าเรียก สระหน้า, สระหน้าของศัพท์หลัง เรียกสระเบื้องปลายหรือสระหลัง เช่น ยสฺส=อินฺทฺริยานิ ๒ ศัพท์นี้ ยสฺส เป็นศัพท์หน้า อินฺทฺริยานิ เป็นศัพท์หลัง. สระที่สุดของ ยสฺส อันเป็นศัพท์หน้าก็คือ อะ. อะ จึงเป็นสระหน้า, สระหน้าของ อินฺทริยานิ อันเป็นศัพท์หน้าก็คิด อิ. อิ จึงเป็นสระหลัง, เวลาจะต่อเข้ากัน ลบ อะ ที่ สะ แห่ง ยสฺส เสียแล้ว เอาไปต่อกับสระหลังจึงเป็น ยสฺสินฺทฺริยานิ ดังนี้เป็นต้น. ทั้งสระหน้าและสระหลังนี้ ต้องไม่มีพยัญชนะอื่นคั่นในระหว่าง จึงจะลงได้ ถ้ามีพยัญชนะคั่น ลบไม่ได้.

ลบสระหน้านั้น คือ :-

ก. สระหน้าเป็นรัสสะ สระเบื้องปลายอยู่หน้าพยัญชนะสังโยค หรือเป็นทีฆะ เมื่อลบสระหน้าแล้ว ไม่ต้องทำอย่างอื่น เป็นแต่ต่อเข้ากับสระเบื้องปลายทีเดียว เช่น ยสฺส=อินฺทฺริยานิ ลบสระหน้า คือ อะ ที่สุดแห่งศัพท์ ยสฺส เสีย สนธิเป็น ยสฺสินฺทฺริยานิ, โนหิ=เอตํ ลบสระหน้าคือ อิ ที่สุดแห่งศัพท์ โนหิ เสีย สนธิเป็น โนเหตํ, สเมตุ=อายสฺมา ลบสระหน้า คือ อุ ที่สุดแห่งศัพท์ สเมตุ เสีย สนธิเป็น สเมตายสฺมา.

ข. ถ้าสระทั้ง ๒ เป็นรัสสะ แต่มีรูปไม่เสมอกัน คือ ข้างหนึ่ง

เป็น อ ข้างหนึ่งเป็น อิ หรือ อุ ก็ดี, ข้างหนึ่งเป็น อิ ข้างหนึ่งเป็น อุ หรือ อ ก็ดี, ข้างหนึ่งเป็น อุ ข้างหนึ่งเป็น อ หรือ อิ ก็ดี, เมื่อลบสระหน้าแล้ว ไม่ต้องทีฆะก็ได้ เช่น จตูหิ=อปาเยหิ เป็น จตูปาเยหิ.

ค. ถ้าสระทั้ง ๒ เป็นรัสสะมีรูปเสมอกัน คือ เป็น อ หรือ อิ หรือ อุ ทั้ง ๒ ตัว เมื่อลบแล้ว ต้องทำสระที่ไม่ได้ลบด้วยทีฆะสนธิที่แสดงไว้ข้างหน้า เช่น ตตฺร=อยํ เป็น ตตฺรายํ เป็นต้น.

ง. ถ้าสระหน้าเป็นทีฆะ สระเบื้องปลายเป็นรัสสะ เมื่อลบสระหน้าแล้ว ต้องทีฆะสระหลัง เช่น สทฺธา=อิธ เป็น สทฺธีธ เป็นต้น.

เมื่อจะกล่าวโดยย่อ ก็คือ ถ้าลบสระสั้นที่มีรูปไม่เสมอกัน ไม่ต้องทีฆะสระสั้นที่ไม่ได้ลบก็ได้, ถ้าลบสระสั้นที่มีรูปเสมอกัน หรือลบสระยาวที่มีสระสั้นอยู่เบื้องปลาย ต้องทีฆะสระนั้นที่ไม่ได้ลบ.

ส่วนลบสระหลังนั้น มีกฎเกณฑ์วางไว้จำกัด คือ สระหน้าและสระหลังทั้ง ๒ ตัว ต้องมีรูปไม่เสมอกัน จึงลบได้ และเมื่อต่อกันเข้าแล้ว ไม่ต้องทีฆะสระสั้นที่ไม่ได้ลบก็ได้, ถ้าลบสระสั้นที่มีรูปเสมอกัน หรือลบสระยาวที่มีสระสั้นอยู่เบื้องปลาย ต้องทีฆะสระสั้นที่ไม่ได้ลบ.

ส่วนลบสระหลังนั้น มีกฎเกณฑ์วางไว้จำกัด คือ สระหน้าและสระหลังทั้ง ๒ ตัว ต้องมีรูปไม่เสมอกัน จึงลบได้ และเมื่อต่อกันเข้าแล้ว ไม่ต้องทีฆะสระสั้นที่ไม่ได้ลบ เช่น จตฺตาโร = อิเม เป็นจตฺตาโรเม นี้ลบ อิ ที่ศัพท์หลัง คือ อิเม เสีย, กินฺนุ=อิมา เป็นกินฺนุมา นี้ลบ อิ ที่ศัพท์หลัง คือ อิมา เสีย และไม่ต้องทีฆะ อุ ที่ศัพท์หน้า, นิคคหิตอยู่หน้า ลบสระหลังบ้างก็ได้ เช่น อภินนฺทุํ = อิติ เป็น อ ภินนฺทุนฺติ นี้ลบ อิ ที่ศัพท์หลัง คือ อิติ แล้วแปลง นิคคหิตเป็น น.

Bฬอาเทโส มี ๒ คือ แปลงสระหน้า ๑ แปลงสระหลัง ๑.

แปลงสระหน้านั้น ดังนี้ :-

ถ้า อิ เอ หรือ อุ โอ อยู่หน้า มีสระอยู่เบื้องหลัง แปลง อิ เอ หรือ

อุ โอ เป็นพยัญชนะ คือ แปลง อิ หรือ เอ เป็น ย แปลง อุ โอ เป็น ว.

อิ ที่แปลงเป็น ย นั้น ถ้ามีพยัญชนะซ้อนกัน ๒ ตัว ลบเสีย ตัวหนึ่ง เช่น ปฏิสนฺถารวุตฺติ=อสฺส เป็น ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส นี้ลบ ต ที่ วุตฺติ เสียตัวหนึ่ง, อคฺคิ=อคารํ เป็น อคฺนาคารํ นี้ ลบ ค ที่ อคฺคิ เสียตัวหนึ่ง แปลง อิ เป็น ย แล้วทีฆะ อ ที่ อคารํ เป็น อา.

เอ ที่ แปลงเป็น ย นั้น เช่น เต=อสฺส เป็น ตฺยสฺส, เม=อยํ เป็น มฺยายํ, เต=อหํ เป็น ตฺยาหํ.

อุ ที่แปลงเป็น ว นั้น เช่น พหุ=อาพาโธ เป็น พหฺวาพาโธ, จกฺขุ=อาปาถํ เป็น จกฺขฺวาปาถํ.

โอ ที่แปลงเป็น ว นั้น เช่น อถโข=อสฺส เป็น อถขฺวสฺส.

แปลงสระหลังนั้น ดังนี้ :-

ถ้ามีสระอยู่หน้า แปลง เอ ซึ่งเป็นสระหลัง (ซึ่งตั้งอยู่ข้างหน้า เอว ศัพท์) เป็น ริ แล้วรัสสะสระหน้าให้สั้น เช่น ยถา = เอว เป็น ยถริว, ตถา = เอว เป็น ตถริว.

อาคโม มี ๒ คือ ลง โอ อาคม ๑ ลง อ อาคม ๑. ถ้าสระ โอ อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ลบ โอ เสีย แล้วลง อ อาคมได้บ้าง เช่น โส=สีลวา เป็น สสีลวา, เอโส=ธมฺโม เป็น เอสธมฺโม. ถ้าสระ อ อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ลบ อ เสียแล้วลง โอ อาคม ได้บ้าง เช่น ปร=สหสฺสํ เป็น ปโรสหสฺสํ, สรท=สตํ เป็น สรโทสตํ.

วิกาโร มี ๒ คือ วิการในเบื้องต้น ๑ วิการในเบื้องปลาย ๑. วิการในเบื้องต้นนั้น คือ เมื่อลบสระเบื้องปลายแล้ว เอาสระเบื้องต้น

คือ อิ เป็น เอ เช่น มุนิ=อาลโย เป็น มุเนลโย, เอา อุ เป็น โอ เช่น สุ=อตฺถิ เป็น โสตฺถี. วิการในเบื้องปลาย ก็มีวิธีเหมือนวิการในเบื้องต้น เป็นแต่ละลบสระหน้า วิการสระหลังเท่านั้น เช่น มาตุล=อิริตํ เป็น มาลุเตริตํ นี้ลบ อ ที่มาลุต เสีย แล้วเอา อิ ที่ ศัพท์หลังเป็น เอ, น=อุเปติ เป็น โนเปติ นี้ลบ อ ที่ น แล้วเอา อุ เป็น โอ, อุทกํ=อุมิกชาตํ เป็น อุทโกมิกชาตํ นี้ลบนิคคหิตที่ศัพท์หน้า แล้วเอาอุ ที่ศัพท์หลังเป็น โอ.

หากจะมีคำถามว่า ในสระสนธินี้ อาเทศ กับวิการ ต่างกันอย่างไร? ควรแก้ว่า อาเทศนั้น คือแปลง สระ เป็นพยัญชนะ คือแปลง อิ เป็น ย เช่น อคฺคิ=อคารํ เป็น อคฺนาคารํ, แปลง เอ เป็น ย เช่น เต = อสฺส เป็น ตฺยสฺส, แปลง อุ เป็น ว เช่น พหุ=อาพาโธ เป็น พหฺวาพาโธ แปลง โอ เป็น ว เช้น อถโข=อสฺส เป็น อถขฺวสฺส ส่วนวิการนั้น ทำสระให้เป็นสระ แต่ให้ผิดจากรูปเดิม คือ เอา อิ เป็น เอ เอา อุ เป็น โอ เช่น มุนิ=อาลโย เป็น มุเนลโย. สุ=อตฺถิ เป็น โสตฺถี เป็นต้น.

ปกติสระ นั้น มีวิธีทำไม่แปลกไปจากเดิม คือสระเดิมเป็นอย่างใด ก็คงไว้อย่างนั้น เป็นแต่เอาสระหน้ากับสระหลังไปต่อกันเข้าเท่านั้น เช่น โก=อิมํ ก็คงเป็น โกอิมํ.

ทีโฆ มี ๒ คือ ทีฆะสระหน้า ๑ ทีฆะสระหลัง ๑. ทีฆะสระหน้านั้น คือ:-

ก. ถ้ามีสระอยู่เบื้องหลัง ก็ลบสระหลังเสีย แล้วจึงทีฆะสระหน้า เช่น กึสุ=อิธ เป็น กึสูธ, สาธุ=อิติ เป็น สาธูติ.

ข. แม้พยัญชนะอยู่เบื้องหลัง ก็ทีฆะสระหน้าได้ เช่น มุนิ=จเร

เป็น มุนีจเร.

ส่วนทีฆะสระหลังนั้น ก็ตรงกันข้ามกับทีฆะสระหน้า คือต้องลบสระหน้าเสีย แล้วทีฆะสระหลัง เช่น สทฺธา=อิธ เป็น สทฺธีธ. จ=อุภยํ เป็น จูภยํ.

รสฺสํ นั้น ถ้าพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง รัสสะคือทำสระเบื้องหน้าให้มีเสียงสั้นได้บ้าง เช่น โภวาที=นาม เป็น โภวาทินาม, แม้ เอ แห่ง เอว ศัพท์อยู่เบื้องหลัง ก็รัสสะสระเบื้องหน้าให้สั้นดุจเดียวกัน เช่น ยถา=เอว เป็น ยถริว, ตถา=เอว เป็น ตถริว.

พยัญชนะสนธิ

ในพยัญชนะสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์ ๕ คือ โลโป ๑ อาเทโส ๑ อาคโม ๑ ปกติ ๑ สญฺโญโค ๑.

โลปพยัญชนะ นั้น คือ ถ้ามีนิคคหิตอยู่หน้า และสระหลังมีพยัญชนะซ้อนเรียงกัน ๒ ตัว เมื่อลบสระหลังแล้ว ลบพยัญชนะที่ซ้อนนั้นได้ตัวหนึ่ง เช่น เอวํ=อสฺส เป็น เอวํส, ปุปฺผํ=อสฺสา เป็น ปุปฺผํสา.

อาเทสพยัญชนะ นั้น ได้แก่แปลงพยัญชนะซึ่งมีรูปอย่างหนึ่งให้เป็นพยัญชนะมีรูปอีกอย่างหนึ่ง คือ ถ้าสระอยู่หลัง แปลง ติ ที่ท่านทำเป็น ตฺย แล้วให้เป็น จฺจ เช่น อิติ=เอวํ เป็น อิจฺเจวํ, แปลง ธ เป็น ท เช่น เอกํ=อิธ=อหํ เป็นเอกมิทาหํ (นี้ เอก อยู่หน้า), อภิ เป็น อพฺภ เช่น อภิ=อุคฺคจฺฉติ เป็น อพฺภุคฺคจฺฉติ, แปลง อธิ เป็น อชฺฌ เช่น อธิ=โอกาโส เป็น อชฺโฌกาโส.

ถ้าพยัญชนะอยู่หลัง แปลง เอว เป็น โอ ได้บ้าง เช่น อว=นทฺธา เป็น โอนทฺธา

แปลง	ธ	เป็น	ห	เช่น	สาธุ=ทสฺสนํ	เป็น	สาหุทสฺสนํ
"	ท	"	ต	"	สุคโท	"	สุคโต
"	ต	"	ฏ	"	ทุกฺกตํ	"	สุคโต
"	ต	"	ธ	"	คนฺพพฺโพ	"	ทุกฺกฏํ
"	ต	"	ตฺร	"	อตฺตโช	"	อตฺรโช
"	ต	"	ก	"	นิยโต	"	นิยโก
"	ต	"	จ	"	ภโต	"	ภจฺโจ
"	ค	"	ก	"	กุลุปโค	"	กุลุปโก
"	ร	"	ล	"	มหาสาโร	"	มหาสาโล
"	ย	"	ช	"	ควฺโย	"	ควฺโช
"	ย	"	ก	"	สยํ	"	สกํ
"	ว	"	พ	"	กุวโต	"	กุพฺพโต
"	ช	"	ช	"	นิชํ	"	นิยํ
"	ป	"	ผ	"	นิปฺปตฺติ	"	นิปฺผตฺติ

(๑๔ นี้ ไม่นิยมสระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องปลาย แม้ไม่มีสระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง คือไม่มีศัพท์หลัง ก็แปลงได้).

พยัญชนะอาคม ๘ ตัว คือ ย ว ม ท น ต ร ฬ นี้ ถ้าสระอยู่เบื้องหลัง ลงได้บ้าง ดังนี้ :-

ย	อาคม	เช่น	ยถา=อิทํ	เป็น	ยถยิทํ
ว	"	"	อุ=ทิกฺขติ	"	วุทิกฺขติ

อ	อาคม	เช่น	ครุ=เอสฺสติ	เป็น	อรุเมสฺสติ
ท	"	"	อตฺต=อตฺโถ	"	อตฺตทตฺโถ
น	"	"	อิโต=อายติ	"	อิโตนายติ
ต	"	"	ตสฺมา=อิมา	"	ตสฺมาติห
ร	"	"	สพฺภิ=เอว	"	สพฺภิเรว
ฬ	"	"	ฉ=อายตนํ	"	ฉฬายตนํ.

อนึ่ง ในสัททานีติ ว่า ลง ห อาคมก็ได้ เช่น สุ=อุชุ เป็น สุหุชุ สุ=อุฏฺฐิตํ เป็น สุหุฏฺฐิตํ. (ว อาคม ไม่มีศัพท์หน้าก็ลงอาคมได้).

ปกติพยัญชนะ นั้น มีวิธีทำอย่างเดียวกันกับปกติสระ คือ แม้จะทำตามสนธิกิริโยปกรณ์อื่น ๆ เช่นจะลบหรือแปลงเป็นต้นได้ แต่ก็ไม่ทำ คงรูปได้ตามเดิมนั่นอง เช่น สาธุ หากจะแปลงเป็น สาหุ ก็ได้ แต่ไม่แปลง คงรูปเป็น สาธุ อยู่อย่างเดิม ดังนี้เป็นต้น.

สญฺโญโค มี ๒ คือ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกันอย่าง ๑ ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกันอย่าง ๑

อย่างต้น ได้แก่พยัญชนะที่ ๑. และที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ ซึ่งซ้อนหน้าตัวเองได้ อุ. พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ เช่น ทุ=กร เป็นทุกฺกรํ, ทุ=จริตํ, เป็น ทุจฺจริตํ, รตน=ตยํ เป็น รตนตฺตยํ อิธ=ปโมทติ เป็น อิธปฺปโมทติ, และพยัญชนะที่สุดวรรคบางตัว เช่น ปริ=ญาตํ เป็น ปริญฺญาตํ, อุ=มาโท เป็น อุมฺมาโท.

อย่างที่ ๒ พึงเห็นตัวอย่างในพยัญชนะที่ ๑ ซึ่งซ้อนหน้าพยัญชนะ

ที่ ๒ ในวรรคของตน และพยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๔ ในวรรคของตน เช่น ปริ=ขยํ เป็น ปริกฺขยํ, อนุ=ฉวิโก เป็น อนุจฺฉวิโก อธิ=ฐานํ เป็น อธิฏฺฐานํ, สารีปุตฺต=เถโร เป็น สารีปุตฺตตฺเถโร, มห=ผลานิ เป็น มหปฺผลานิ, มห=ฆโส เป็น มหคฺฆโส นิ=ฌานํ เป็น นิชฺฌานํ, อุ=ธมฺโม เป็น อุทฺธมฺโม, อุ=ภโว เป็น อุพฺภโว เป็นต้น.

นิคคหิตสนธิ

ในนิคคหิตสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์ ๔ คือ โลโป ๑ อาเทโส ๑ อาคโม ๑ ปกติ ๑.

ในโลปนิคคหิตนั้น เมื่อมีสระหรือพยัญชนะเบื้องหลัง ลบนิคคหิตซึ่งอยู่หนึ่งได้บ้าง เช่น ตาสํ=อหํ เป็น ตาสาหํ, วิทูนํ=อคฺคํ เป็น วิทูนคฺคํ นี้สระอยู่หลัง, อริยสจฺจานํ=ทสฺสนํ เป็น อริยสจฺจานทสฺสนํ, พุทฺธานํ=สาสนํ เป็นพุทฺธานสาสนํ นี้พยัญชนะอยู่หลัง.

อาเทสนิคคหิตนั้น ดังนี้:-

ก. เมื่อมีพยัญชนะอยู่หลัง นิคคหิตอยู่หน้า แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรคได้ทั้ง ๕ ตัว ตามสมควรแก่พยัญชนะวรรคที่อยู่เบื้องหลัง ดังนี้ :-

เป็น ง	เช่น	อลํ=กโต	เป็น	อลงฺโก
		เอวํ=โข	"	เอวงฺโข
		สํ=คโห	"	สงฺคโห
		สํ=ฆรนฺติ	"	สงฺฆรนฺติ

เป็น	ณ	เช่น	ธมฺมํ=จเร	เป็น	ธมฺมญฺจเร
			สํ=ฉวิ	"	สญฺฉวิ
			สํ=ชโย	"	สญฺชโย
			สํ=ญาณํ	"	สญฺญาณํ
เป็น	ณ	เช่น	สํ=ฐิติ	"	สณฺฐิติ
เป็น	น	เช่น	สํ=ตุฏฺฐี	"	สนฺตุฏฺฐี
			สํ=ถตํ	"	สนฺถตํ
			สํ=นิฏฺฐิํ	"	สนฺนิฏฺฐิํ
			สํ=ธาเรสุ	"	สนฺธเรสุ
			สํ=นิปาโต	"	สนฺนิปาโต
เป็น	ม	เช่น	จิรํ=ปวาสึ	"	จิรมฺปวาสึ
			สํ=ผสฺโส	"	สมฺผสฺโส
			สํ=พหุลา	"	สมฺพหุลา
			สํ=ภญฺชมานา	"	สมฺภญฺชมานา
			สํ=มุขา	"	สมฺมุขา.

ข. ถ้า เอ และ ห อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ญ เช่น ปจฺจตฺตํ=เอว เป็น ปจฺจตฺตญฺเญว, ตํ= เอว เป็น ตญฺเญว, เอวํ=หิ เป็น เอวญฺหิ, ตํ=หิ เป็น ตญฺหิ.

ค. ถ้า ย อยู่เบื้องหลังแปลงนิคคหิตกับ ย เป็น ญญ เช่น สํ=โยโค เป็น สญฺโญโค.

ฆ. ในสัททนีติว่า ถ้า ล อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ล เช่น

ปุํ=ลิงฺคํ เป็น ปุลฺลิงค์, สํ=ลกฺขณา เป็น สลฺลกฺขณา.

ง. ถ้าสระอยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ม และท เช่น ยํ=อหุ เป็น ยมหุ, ตํ=อหุ เป็น ตมหุ, ยํ=อิทํ, เป็น ยทิทํ, เอตํ=อโวจ เป็น เอตทโวจ.

นิคคหิตอาคม นั้น เมื่อสระก็ดี พยัญชนะก็ดี อยู่เบื้องหลัง ลงนิคคหิตได้บ้าง เช่น จกฺขุ=อุทปาทิ เป็น จกฺขุํอุทปาทิ นี้สระอยู่หลัง อว=สิโร เป็น อวํสิโร นี้พยัญชนะอยู่หลัง.

ปกตินิคคหิต นั้น ก็ดุจเดียวกันกับปกติสระและปกติพยัญชนะ คือ ควรจะทำวิธีแห่งสนธิกิริโยปกรณ์อย่างใดอย่าหนึ่ง เช่นจะลบหรือแปลงเป็นต้นได้ แต่ไม่ทำ คงไว้ตามรูปเดิม เช่น ธมฺมํ=จเร แม้จะแปลงนิคคหิตเป็น ญ ให้เป็น ธมฺมญฺจเร ก็ได้ แต่หาแปลงไม่ คงไว้ตามเดิม เป็น ธมฺมํจเร ดังนี้เป็นต้น.

ปกติสระก็ดี ปกตินิคคหิตก็ดี แม้จะไม่มีวิธีทำให้แปลกไปจากเดิมก็จริง แต่ก็เป็นวิธีต่อศัพท์ที่มีอักขระ ให้เนื่องด้วยอักขระ วิธีหนึ่ง ๆ ส่วนปกติพยัญชนะ เช่น สาธุ คงรูปเป็นสาธุ อยู่อย่างเดิม นี้ถ้าจะว่าตามลักษณะของสนธิแล้ว ก็ไม่น่าจัดเป็นสนธิ เพราะมิได้ต่อกับศัพท์หรืออักขระอื่นดุจสนธิอื่น แต่พึงเห็นว่า ที่ท่านจัดเป็นสนธิกิริโยปกรณ์แผนกหนึ่งนั้น ก็เพราะพยัญชนะสนธิ ไม่นิยมสระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องหน้าหรือเบื้องปลาย.

แบบสนธิตามวิธีสํสกฤต

วิธีทำสนธิในภาษาบาลีนั้น ตามพระมหาสมณาธิบายว่า อาจน้อมไปให้ต้องตามสนธิกิริโยปกรณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ตนชอบใจ ถ้าไม่ผิดแล้ว ก็เป็นอันใช้ได้ ไม่เหมือนภาษาสํสกฤต เพราะภาษาสํสกฤต มีวิธีข้อบังคับเป็นแบบเดียว จะยักเยื้องเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ และได้ทรงเลือกวิธีทำสนธิในภาษาสํสกฤตมาทรงอธิบายไว้ข้างท้ายหนังสืออักขรวิธี ภาคที่ ๑ ซึ่งถือเอาใจความดังต่อไปนี้:-

๑. ถ้าสระหน้าและสระหลัง มีรูปเหมือนกัน เอาสระทั้งสองนั้นผสมกันเข้า เป็นทีฆะตามรูปของตน ดังนี้:-

อ	กับ	อ	ผสมกัน	เป็น	อา
อิ	"	อิ	"	"	อี
อุ	"	อุ	"	"	อู
อา	"	อา	"	"	อา
อี	"	อี	"	"	อี
อู	"	อู	"	"	อู

๒. ถ้าสระหน้าและสระหลัง มีรูปไม่เหมือนกัน เอาสระทั้งสองนั้นผสมกัน เป็นรูปดังนี้:-

อ	กับ	อิ	หรือ	อี	เป็น	เอ
อา	"	อิ	"	อี	"	เอ
อ	"	อุ	"	อู	"	โอ
อา	"	อุ	"	อู	"	โอ

๓. ถ้าสระหน้าเป็น อิ อี หรือ อุ อู สระหลังเป็นสระอื่น มีรูปไม่เหมือนกัน แล้วเอาสระหน้าเป็นพยัญชนะ คือ

เอา	อิ	หรือ	อี	เป็น	ย
"	อุ	"	อู	"	ว

๔. ถ้าสระหน้าเป็น เอ หรือ โอ สระหลังเป็น อ ลบ อ ซึ่งเป็นสระหลังเสีย คงสระหน้าไว้ตามรูปเดิม (คือ คงเป็น เอ หรือ โอ อยู่ตามเดิม). ถ้าสระหลังเป็นสระอื่น นอกจาก อ (เช่นเป็น อา หรือ อุ) ลบสระหลังเสียบ้าง เอา อา เป็น อย เอา โอ เป็น อว.

อนุสาร (คือนิคคหิต) ถ้าพยัญชนะวรรคอยู่หลัง อาเทสหรืออ่านออกเสียงสะกดเป็น พยัญชนะที่สุดวรรค ดังกล่าวแล้วในอาเทศสระสนธิ.